

Iz historije i teorije političke misli

Izvorni znanstveni rad
UDK 321.01

Machiavelli kao teoretičar građanske vladavine

Damir Grubiša

Centar CK SKH za idejno-teorijski rad dr Vladimir Bakarić, Zagreb

Sažetak

Machiavellijeva politička teorija vezana je bitno uz njegove dvije najznačajnije knjige: *Vladar* i *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*. Ta su dva djela uzajamno organski povezana istovrsnim tipom analize postojećih političkih poredaka i njihovih antičkih uzora. U prvom dijelu teksta autor ukazuje na metodologijske osnove Machiavellijeve analize. Politička znanost, koju on utemeljuje, nastaje u neposrednoj konfrontaciji s političkom filozofijom. Ona odbacuje apstraktnu spekulaciju o državi i općem dobru i istražuje funkcioniranje političkih mehanizama u konkretnoj društvenoj zajednici. U drugom dijelu autor iznosi svoju temeljnu tezu o Machiavelliju kao teoretičaru građanske vladavine. Zasnivanje te teze iziskuje prethodno kritičko obračunavanje s nekoliko najuvreženijih predrasuda ili interpretacijskih pogrešaka u razumijevanju *Vladara* i Machiavellijeve političke teorije uopće. Machiavellijev »idealni vladar« postaje »vladarom ili pomoću naroda ili pomoću velikaša«, dakle ili neposrednom volenté generale ili posrednim izborom partikularnoga klasnog savezništva. On anticipira koncepciju ustavne vlasti do koje se ne dolazi nasiljem, nego institucionalnim konsensusom. Građanski vladar jest vladar novoga doba, on je otjelovljenje građanskoga načina proizvodnje i njezinih političkih emanacija.

Sud o Machiavellijevu djelu i njegovoj poruci stoljećima se temeljio na ekstrapoliranju njegova najpoznatijeg djela, *Vladara*, iz cijelog opusa. Na taj su način brojni Machiavellijevi interpreti reducirali njegovu političku koncepciju na samo jedan njezin segment, a i tumačenje *Vladara* često svodili na ekstrapoliranje pojedinih maksima i ocjena, koje su onda dobile izvanvremensko, ahistorijsko i apsolutno značenje. Tako se Machiavellijeva politička teorija počela svoditi na »makijavelizam« kao političku doktrinu koja je rezimirana u maksimi »cilj opravdava sredstvo«¹ i koja predstavlja teorijsku

1 Anatemizacija Machiavellija uvjetovana je burnim svjetskim događajima: protureformacijom i pokušajem crkve da oduzme iz ruku svojih protivnika du-

justifikaciju nemoralnosti u politici, bilo da iza nje stoji tiranska samovolja bilo *Ragion di stato* — državni razlog.² Na početku treba reći da je takav zaključak legitiman i sasvim logičan ako se apstrahira Machiavellijev historijski kontekst — njegovo vrijeme, ostali njegovi spisi i sâm njegov život. Jedino iz kontekstualnog čitanja Machiavellija može proizaći spoznaja o pravoj veličini genija, o njegovu »pravom naumu«, o misiji politike u moderno doba.

Machiavellijeva politička teorija, koja prožima sve njegove radove i čiju genezu možemo pratiti u kreativnom itinereru koji vodi od prvih diplomatskih depeša, preko izvještaja, službenih i privatnih pisama, vojnih djela i, konačno, do njegovih literarnih djela, ipak ostaje vezana uz dvije najznačajnije knjige: *Vladara* i *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*.³ Ta dva djela organski su vezana jedno uz drugo suptilnim nitima istovrsne političke, racionalne i realističke analize postojećih političkih sistema i njihovih antičkih uzora. Impresija koja se može dobiti čitanjem samo jednog od tih djela, a prešućivanjem drugoga, krajnje je nepouzdana i arbitrarna. Na žalost, u takvim vodama kretala se kritika Machiavellija, u površnim generalizacijama u koje su upadali i njegovi osporavatelji, a nerijetko i njegovi apologeti. To je omogućilo i suprotstavljanje tih dvaju remek-djela moderne političke znanosti i njihovo neopravdano svodenje, s jedne strane, *Vladara* na priručnik, »teh-

hovno oružje koje je stvoreno pod njezinom egidom u jednom periodu »liberalizma« kad se crkva nije bojala oštrijih kritika. Luther je prekinuo tu »idilu«. Protureformacija lansira i svoja nova oružja: Svetu inkviziciju, osnovanu 1542. i Indeks zabranjenih knjiga, svojevrсни eklezijsalni agitprop, na kojemu se ubrzo, 1559. godine, našao i Machiavellijev *Vladar*. Prvi je konzekventni »makijavelist« kardinal Reginald Pole, koji se na političkom planu suprotstavlja jakoj monarhiji Henrika VIII. Za njega je *Vladar* djelo pisano »Sotoninim prstom«. Drugi napad u Italiji dolazi iz pera Ambrogia Catarina Polittija 1552. a definitivno se pojam »makijavelizam« udomačuje na Tridentinskom koncilu. Vidi: R. De Mattei, *Dal premachiavellismo all'antimachiavellismo*, Firenze 1969, zatim G. Procacci, *Studi sulla fortuna di Machiavelli*, Roma 1965. i J. Macek, *Machiavelli e il machiavellismo*, Firenze 1980. U nas je o razlici između Machiavellijeve genuine teorije i pogrešnih interpretacija prvi pisao A. Tresić-Pavičić, *Machiavelli i Machiavellisam* 1894, a potom i I. Frangeš, *Machiavelli i makijavelizam*, Zagreb 1975. (ranije verzije tog eseja su iz 1952. i 1964).

2 Machiavellijeve generalizacije završavaju maksimama, ali nema nijedne njegove maksime koja glasi »cilj opravdava sredstvo«. Nešto slično može se pronaći u *Raspravama*, knj. I, pogl. 9: »Convieni bene chex, accusandolo il fatto, lo effetto lo scusi« — »Treba zaključiti da, kad ga djelo optužuje (tj. vladara), krajnji rezultat ga ispričava«. Iako su jezuiti prvi pripisali Machiavelliju tu »sotoninu« maksimu, jedan je suvremeni jezuit — Leslie J. Walker u svojoj interpretaciji Machiavellijevih tekstova dokazao da je ta podvala, bez obzira koliko ona ušla i postala »općim mjestom« naše kulture posve bez osnove (V. *Introduction to the Discourses of Niccolò Machiavelli*, London 1950). Jedan drugi jezuit, Giovanni Botero, prvi je 1589. godine u svom djelu *Della ragion di stato* (O državnom razlogu) sparao Machiavellija s pojmom »državnog razloga«, što je pogrešno navelo F. Meineckea da Machiavellija prepozna kao »teoretičara državnog razloga«, a što prihvaća i N. Smailagić u svojoj *Historiji političkih doktrina*, Zagreb 1970. (vidi F. Meinecke, *Die Idee der Staatsraison in der Neueren Geschichte*, Berlin 1924).

3 *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija* — *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*, objavljene su post mortem autora, 1531. u Rimu. Danas se smatra da je to Machiavellijev »chef d'oeuvre«, zahvaljujući Walkerovu minucioznom komentaru teksta i drugim interpretacijama. U nas to djelo nije bilo prevedeno, ali je u toku štampanje Machiavellijevih izabranih djela u kojem će izaći i prijevod tog djela F. Calea.

ničku knjigu⁴ ili apologiju tiranije a, s druge strane, *Rasprava* na historijski esej, spekulativni pokušaj ili apologiju republike.⁵

U okviru kulturne historije pojava *Vladara* znači raskid s retoričko-moralističkom traktatistikom srednjeg vijeka, s djelima koja nose isti ili sličan naslov: tako je i u srednjem vijeku i u periodu humanizma takvim traktatima povjeren zadatak da ocrtaju etičku fizionomiju idealnog vladara, tema koja je stara koliko i cjelokupna politička misao, a koja je najpregnantnije izražena u Platonovoj *Državi*. S druge strane, prevladavanje religiozne hipoteke srednjeg vijeka urodilo je pomakom od poimanja vladarove zadaće kao božanske misije, kao instrumenta u ruci božanske providnosti.⁶ Novo vrijeme nosi i nove zahtjeve pred vladara, zahtjeve da se postigne harmonija s vremenom i s idealtipskom predodžbom renesansnog čovjeka. Humanizam raskida s teocentričnom slikom svijeta i postavlja u prvi plan čovjeka. Humanistički vladar postaje personifikacija takvog čovjeka: za razliku od srednjovjekovnog tipa bogobojaznog vladara, humanistički vladar mora biti obrazovan, vješt pisanju, plemenit i ljubazan, prijatelj umjetnika i njihov mecena, odličnih manira i raskošne odjeće (pored toga mora biti vješt udvarač i ljubavnik). Svi ti zahtjevi novog doba rezimirani su u dva pojma: *magnificentia* i *maiestatis*. Takvim idealnim tipom *Vladara* nadahnuti su Machiavellijevi neposredni prethodnici, među kojima i Francesco Patrizi (imenjak kasnijeg Franje Petrića) i njegov *De Regno*, Poggio Bracciolini i njegov *De officiis principis liber*, Jacopo Pontano i njegov *De Principe*, kao i mnoge rasprave što ih pišu eminentna imena iz plejade fiorentinskih kancelara-humanista, među kojima su Colluccio Salutati i Leonardo Bruni. Dobro ponašanje, dobar izgled, humanistička i filozofska erudicija — to su novi zahtjevi koji se postavljaju pred one što pretendiraju da vladaju. Takve se osobine zahtijevaju i od dvorjana i postaju pedagoški ideal, kao što to čine Baldassare Castiglione i njegov *Cortigiano* i Giovanni della Casa i njegov *Galateo*.⁷

Machiavelli raskida i s takvom literarnom projekcijom humanističkoga idealnog vladara. Machiavelli je čovjek koji nije usvojio humanističku erudiciju, nego se okrenuo suhoparnijem kontekstu u kojem se traga za egzaktnim znanjem, a što ga najbolje utjelovljuje Leonardo da Vinci i njegova tvrdnja da je spoznaja plod iskustva. Stoga nije slučajno što je Machiavelli u posljednjoj knjizi svojeg *Umijeća ratovanja* ismijao takav tip vladara erudita,

4 Vidi E. Cassirer, *The Myth of the State*, New Haven 1946. Cassirera nekritički recipira i D. N. Basta, *Kako je politika postala tehnika (usputne beleške o Machiavellijevom »Vladaocu«)*, u »Književna reč« od 10. januara 1982.

5 Svoje oduševljenje *Raspravama* ne skriva J. J. Rousseau u *Društvenom ugovoru*. Vidi L. A. McKenzie, *Rousseau's Debate with Machiavelli in the Social Contract*, u »Journal of the History of Ideas« 2, 1982.

6 Za Machiavellijev odnos prema ranijim političkim traktatima neprevladano je djelo A. H. Gilberta, *Machiavelli's »Prince« and its Forerunners*, Durnham 1938. Usp. i R. De Mattei, *nav. dj.*

7 Za kulturni milieu najkorisnija su djela F. Gilberta: *Florentine Political Assumptions in the Period of Savonarola and Soderini*, u »Journal of the Warburg and Courtauld Institutes«, 1957. i *The Humanist Concept of the Prince and the »Prince« of Machiavelli*, »Journal of modern History«, 1939. Oba eseja skupljena su u knjizi F. Gilbert, *Niccolò Machiavelli e la vita culturale del suo tempo*, Bologna 1964. Usp. i cjelovitu analizu fiorentinske političke misli u R. von Albertini, *Das florentinische Staatsbewusstsein im Übergang von der Republik zum Prinzipat*, Bern 1955.

koji se povlači u svoj studio i tamo slaže stihove, komponira glazbu i razgovara s mudracima dok zemlju potresaju ratovi i zvjerstva neprijateljskih armada koje prolaze Italijom. *Takav* je vladar doveo do *takve* Italije, sugerira Machiavelli. Pravi se vladar mora okrenuti političkoj realnosti, kaljuži i blatu u kojem se koprcu ljudsko društvo. Zašto se Machiavelli tako odrješito postavlja prema nasljeđu i vrednotama humanizma, predmet je mnogih istraživanja i polemika. Čak i u privatnoj prepisci on otklanja svaku aluziju na humanističku erudiciju na koju ga pokušava navesti Francesco Vettori, pišući mu o Aristotelu, Platonu i drugim klasicima. »Ne znam ništa o tome«, prekida ga Machiavelli šturo, možda iz osjećaja inferiornosti što on ipak ne pripada potpuno toj kulturnoj atmosferi ili joj ne inklinira, jer će se kasnije pokazati da ih on itekako dobro poznaje, iako izbjegava svaku poimenu referenciju.⁸ Machiavelli se očigledno želi distancirati od te tradicije i u tom svjetlu treba shvatiti i njegovo olako prelaženje preko platonovske akademije i filozofskih disputa koji su u tadašnjoj kulturnoj Firenci bili *en vogue*. Marsilia Ficina, Agnola Poliziana i njihove kolege spomenut će samo ovlašt u *Povijesti Firence*, ali uvijek u općem kulturnom kontekstu.⁹ Ono čemu Machiavelli teži, to je »hodati neutritim stazama i putovima«. A za to mu je potreban i obračun s »idolima« svake vrste i čak s mistifikacijama čistog uma.

»... Namjera mi je da napišem nešto korisno po onoga koji će razumjeti, pa mi se činilo da je mnogo doličnije držati se *zbiljske istine stvari*, nego njezina privida. Mnogi su zamišljali republike i monarhije za koje se nije nikada ni vidjelo ni čulo da su odista postojale. Način na koji se živi toliko je dalek od načina na koji bi valjalo živjeti da onaj koji zanemaruje ono što se radi zbog onoga što bi se imalo raditi, prije nastoji oko svoje propasti nego li oko održanja.«¹⁰ U ovom ulomku sintetizirano je Machiavellijevo osnovno metodološko načelo. Objektivna, zbiljska istina stvari — *verita effettuale delle cose* — jest alfa i omega njegove političke koncepcije, koja se gradualno razvija od prvih diplomatskih izvješća i pisama do zrelih radova u kojima je

8 F. Vettori upozoruje Machiavellija u svom pismu od 20. kolovoza 1513. na klasične: »Ako dobro pročitate Aristotelovu *Politiku*, i o državama o kojima se raspravlja, nećete naći da jedna podijeljena nejedinstvena država može napredovati« (to je, uostalom, bila i Machiavellijeva tema), na što Machiavelli odgovara u pismu od 26. kolovoza iste godine: »Ne znam ništa o tome što kaže Aristotel o podijeljenim državama; ali dobro razmišljam o onome što bi, u skladu s razumom, moglo biti ono što jest i ono što je bilo«. Da li se tu radi o Machiavellijevu odbijanju autoriteta ili o povrijeđenoj autorskoj sujeti, nekoj vrsti »lese majestatis«?

9 Nikakvu aluziju na njihova djela nije moguće naći, nego je u prvi plan istaknuta mudrost vladara Cosima I Medicija, koji je takve »odlične umove« skupio i podsticao (*Povijest Firence*, knj. VII, pogl. 6, ili Lorenza Veličanstvenoga, knj. VIII, pogl. 24).

10 *Vladar*, pogl. XV, prijevod I. Frangeša, 1975. U prvoj verziji prijevoda iz 1952. I. Frangeš prevodi ovu ključnu misao drugačije: »... Pa mi se činilo da je mnogo doličnije držati se *stvarne istine*, nego li stvarati obmanu o njoj.« J. Stojanović, u II. izdanju svog prijevoda (1976), prevodi »... Činilo mi se celishodnije da o tome govorim uvažavajući *stvarno stanje stvari*, a ne oslanjajući se na sanjarije«. F. M. Daminiković prevodi 1918. godine (Zagreb): »... Činjaše mi se doličnije da idem za *pravom istinom o stvari* nego za utvaranjima o njoj.« Na engleskom je prevedeno kao »real truth of the matter« (Burd), a francuski »vérité effective de la chose« (E. Barincou).

iznijeta i izgrađena nova koncepcija politike. Machiavellijev *Vladar* predstavlja tako novum u svakom pogledu to više i nikako nije klasični *Speculum principis*, a još manje idealna država Tome Akvinskog. U čemu je onda Machiavellijeva originalnost?¹¹

Politička filozofija je do tada maštala o čudorednoj zajednici, o idealnoj državi koja se zasniva na vječnim principima razuma. Svejedno je da li je to razum, kao u antici, ili Bog, kao u srednjem vijeku: metodološko stajalište je slično. Riječ je o deduktivnoj metodi koja, polazeći od općih principa, zaključuje da je ovaj svijet, pa tako i konkretna politička zajednica, ispod razine principa. Rezultat je fiksiranje idealne države kao paradigme političke akcije. Machiavelli tu izvodi pravi kopernikanski obrat, prihvaćajući osnovni moto renesanse kao širokog kulturnog pokreta koji reafirmira pučku, masovnu kulturu nasuprot elitnoj humanističkoj kulturi, koja je ujedno i dvorska: *vita philosophum fecit, non doctrina*.¹² Machiavelli ne želi da »zamišlja republike i monarhije za koje se nije nikada ni vidjelo ni čulo da su odista postojale«,¹³ on polazi od neposrednog, osjetilnog iskustva i time se uklapa u duh svog vremena i krči put znanstvenoj revoluciji koju donosi renesansa. Njegovo znanje proizlazi iz »dugog iskustva u novim (tj. suvremenim) događajima i neumornog proučavanja starih«. ¹⁴ Izvor Machiavellijeva znanja jest neposredno iskustvo proživljenih situacija i posredno iskustvo svjedoka koji su o prošlim zbivanjima pisali, a ne skolastička spekulacija. Politička znanost se tako rađa u neposrednoj konfrontaciji s političkom filozofijom koja u sebi sadrži čudorednu ocjenu ljudske zajednice. I otuda na Machiavellijev račun kritike zbog »amoralnosti«, izrečene sa stajališta političke filozofije kao spekulativne discipline, za razliku od novog stajališta politike u novovjekovnom značenju. Takvoj osudi pridružuje se i Leo Strauss, koji Machiavellijevu averziju prema određenom tipu filozofije proglašuje implicitnim dokazom njegove težnje k tiraniji.¹⁵

11 Takvo pitanje postavlja I. Berlin u *The Originality of Machiavelli*, u zborniku *Studies on Machiavelli*, ed. by M. P. Gilmore, Firenze 1972. (prevedeno u časopisu »Delo«, br. 3. i 4, 1983. Prijevod V. Gligorova), dajući odgovor da je Machiavellijev najveći doprinos »otkrice nerešive dileme... posledica njegovog de facto stava da konačni i sveti ciljevi mogu da budu protivrečni, da čitavi vrednosni sistemi mogu da se sukobljavaju, a da nam ne ostaju nikakvi kriteriji racionalnog izbora između njih i da do toga ne dolazi samo u vanrednim okolnostima... već su oni deo svakodnevnog života ljudi«. Po njemu, Machiavelli je uništio »monističku građevinu ljudske misli«, i po tome je on antidogmat, ili pluralist ante litteram. Međutim, Berlinov »paradoks koji je postao opće mjesto« samo je drugi naziv za dijalektiku, koju je Marx razumio na pravi način.

12 Vidi o tome J. Macek, *Italská Renesance*, Praha 1965, pogl. XII za nastanak znanstvene svijesti. Autor spomenute maksime je Pandolfo Collenuccio. Usp. i E. Garin, *Scienza e vita civile nel Rinascimento Italiano*, Bari 1965.

13 *Vladar*, pogl. XV.

14 Nicollo Machiavelli velemažnom Lorenzu de Medici (posveta *Vladara*).

15 Vidi L. Strauss, *Thoughts on Machiavelli*, Chicago 1958. To djelo izazvalo je nemalu zabunu među interpretima Machiavellijeve misli i odvelo ih u krivom pravcu, o čemu svjedoči i obilata polemika sa Straussom. Usp. A. Caranfa, *Machiavelli Rethought: A Critique of Strauss' Machiavelli*, Washington 1978. Od reprezentativnijih kritičara Straussa navest ćemo D. Germino, *Second Thoughts on Leo Strauss Machiavelli*, u »Journal of the History of Ideas«, 28, 1966. i R. J. Mc Shea, *Leo Strauss on Machiavelli*, u »Western Political Quarterly«, 16, 1963.

Machiavelli je posve svjestan da se upušta putem kojim drugi nisu kročili. U *Raspravama* ističe da je takav poduhvat potrage za »novim metodama i poretkom«¹⁶ neistražen i rizičan, što je poslužilo za asocijaciju o Machiavelliju kao Kolumbu moderne politike. Te »nove metode i poreci«,¹⁷ za koje se Machiavelli zalaže i koje istražuje, po svojim su implikacijama revolucionarne: nova građanska klasa, čiji je Machiavelli predstavnik i ideolog, izrasla na konkretnoj društvenoj moći novca i kapitala ima potrebu za demistifikacijom feudalnog svijeta. Machiavelli joj nudi novu metodu razumijevanja, ali ne samo razumijevanja, nego i izgradnje svijeta po njezinoj mjeri. Zato Machiavelli, neopterećen formalnom logikom i akademskom retorikom, raščlanjuje svijet onakav kakav on jest, koristeći svoje neposredno opažanje, uspoređujući sadašnje događaje s prošlim, konstatirajući da jednaki uzroci rađaju jednake posljedice. Machiavellijev je cilj pronaći kauzalitet zbivanja, jer poznavanje kauzaliteta i prepoznavanje uzroka omogućuje i pronalaženje adekvatnih remedia i planiranje politike kao konstitutivne moći zajednice. Politika je za Machiavellija ljudska aktivnost par excellence i njegovo životno opredjeljenje, ali ne kao mistična strast i igra vlašću, nego kao poligon afirmacije i pobjede ljudskog razuma koji se potvrđuje u okvirima »vivere civile«, tj. političke zajednice. Machiavellijev empirizam ima, logično, i svoje granice. Poslužiti će mu da kritički, koristeći se metodičkom skepsom, prije drugih uoči neke proturječnosti suvremenog svijeta. »Nijedna pozitivna pojava ne dolazi istovremeno bez svog naličja«, a to je osnovna karakteristika politike. Zato u politici ne postoji kategorija apsolutnog dobra, jer no što je dobro za jedan dio stanovništva (modernim rječnikom rečeno: klasu) nije dobro za drugi dio. Zato u politici postoji samo relativno manje zlo, kako Machiavelli zaključuje u *Raspravama*.¹⁸ Ostatu samo na empirijskoj analizi proturječnosti i ograničiti se samo na praktično iskustvo nužno, pak, vodi u zamku organističkog shvaćanja društva, k uspoređivanju države sa živim bićem, kako to on često čini u *Raspravama*, konstatirajući analogiju zakona koji reguliraju prirodu sa zakonima koji reguliraju život ljudske zajednice. U tom poslu, često se ističe, Machiavelli nalikuje liječniku: hladnokrvno secira političku realnost i političke metode i instrumente, konstatirajući patološko stanje političkog organizma, za što ne može biti optužen, kao što ne može biti

16 »Zbog zavidne ljudske prirode uvijek je bilo opasno tragati za novim načinima i porecima, kao što je to bilo traženje novih voda i nepoznatih zemalja, zato jer su spremniji ljudi na osudu nego na pohvalu djela drugih ljudi; pa ipak, pokrenut od moje prirodne težnje, koja je uvijek bila u meni, da činim bez imalo obzira one stvari za koje smatram da donose opću dobrobit svakome, odlučio sam da krenem jednim putem koga još nitko nije utro i ako mi ona donese poteškoće i neugode, mogla bi mi donijeti i nagradu, zahvaljujući onima koji velikodušno shvaćaju cilj ovih mojih muka« (*Prolog* I knjizi *Rasprava*). U originalu stoji »nuovi modi e ordini«, s time da »modi« znači način, metoda, putovi, a »ordini« poreci, poredak, državno uređenje. Engl. prijevod: »new modes and orders«.

17 H. C. Mansfeld uviđa značaj te nove sintagme, »nuovi modi e ordini« i posvećuje joj cijelu studiju *Machiavelli's New Modes and Orders, A Study of the Discourses on Livy*, Ithaca 1979.

18 Usp. U. Spirito, *Machiavelli e Guicciardini*, Firenze 1968, iako Spirito ima negativan stav prema politici koju shvaća samo kao igru moći.

optužen ni liječnik koji konstatira bolest u živom organizmu.¹⁹ Po svojoj gnozeološkoj metodi Machiavelli je realisti i utemeljuje modernu teoriju političkog realizma, koja kriterij politike verificira u društvenoj praksi. Machiavelli je istovremeno i osnivač moderne znanosti o politici, i prvi »politolog« u modernom smislu riječi,²⁰ odbacujući apstraktnu spekulaciju o državi i općem dobru i, nasuprot tome, istražujući u konkretnome društvenom tkivu kako funkcioniraju mehanizmi politike, s koje je skinut veo iluzija i mistifikacija. »Ja ne znam što Aristotel kaže o republikama, ali ja dobro razmišljam o onome što bi razumno moglo biti, ono što jest i ono što će biti«,²¹ piše Machiavelli. Njegova metoda je sistematsko promatranje, lišeno predrasuda, analiza uspjeha i neuspjeha pojedinačnih povijesnih protagonista, prikupljanje i sređivanje informacija o njima i usporedba s vlastitim iskustvom i s iskustvima drugih, što ih temelji na tekstualnim analizama povijesnih djela. Na taj način on gotovo uspijeva prokuknuti u dijalektiku proturječnosti koja prožima političke procese i njihove protagoniste. Machiavellijeva empirijsko-induktivna metoda je, međutim, istovremeno protkana psihologizacijama koje često prevladavaju i čine kontrapunkt njegovoj lucidnoj spoznaji o ulozi društvenih skupina, tj. masa u povijesti.

Machiavelli se često poziva na razum, na ono što je »razložno«, »razumno«, ali se tu ne radi o tzv. zdravom razumu koji je, u stvari, način mišljenja nekog vremena u kojem su sadržane sve pretpostavke tog vremena. Zdravi ljudski razum sadrži maksime svog vremena, reći će Hegel, dok je Machiavellijev razum analitičan, utemeljen na pronalaženju unutrašnjeg nekusa obilja empirijskih podataka i povijesnih paralela i, što je najvažnije, on je direktno suprotstavljen zdravom razumu svog vremena i vladajućim stereotipima mišljenja.²² Kasnije ćemo, iz rakursa povijesne distance, poistovjetiti Machiavellija s njegovim vremenom, ne uviđajući da je on uvijek korak ispred toga svog vremena. U Machiavellijevu apelu na politički razum sadržana je, in nuce, znanstvena metoda proučavanja društva, koja će tek u Marxa doći do punog izražaja. Znanstvenost Machiavellijeve metode prisutna je u gotovo svakome njegovu spisu: potraga za uzrocima, objašnjavanje posljedica, utvrđivanje kauzalnog lanca koji kulminira u postavljanju »regole generali«,²³ općih pravila što, opet, ne djeluju apsolutnom snagom, nego ovise o koincidenciji okolnosti, o interakciji vrline i Fortune. Benedetto

19 O tome vidi I. Frangeš, *nav. dj.* Usp. i L. S. Olschki, *Machiavelli the Scientist*, Berkeley 1945, gdje je izvučena paralela Machiavelli-Leonardo. Usp. i E. Solmi, *Scritti Vinciani*, Firenze 1976, pogl. *Leonardo e Machiavelli*.

20 Vidi N. Matteucci, *Niccolò Machiavelli politologo* u zborniku *Studies on Machiavelli*. Usp. i njegovu monografiju, *Niccolò Machiavelli*, u kojemu je štampan esej *Il pensiero politico di Niccolò Machiavelli*, Bologna 1973.

21 Pismo F. Vettori, 26. kolovoza 1513.

22 To konstatira i F. Bacon, *De dignitate et augmentis scientiarum*, VIII, 2.

23 O značaju Machiavellijevih »regole generali«, koje ne treba shvatiti kao maksime, vidi L. J. Walker, *Introduction*, VI, pogl. *Generalisations and maxims*, gdje Walker uspoređuje ulogu maksime kroz historiju političke misli s Machiavellijevom upotrebom. Usp. i sličnu raspravu J. Hancocka, *Machiavelli in Modern Dress*, u časopisu *History*, 78, vol. XX. Pravljenje »digesta« iz Machiavellijevih »maksima« omiljeni je posao mnogih antologičara. U posljednje vrijeme imamo dva takva primjera: grof C. Sforza, koji je pred prvi svjetski rat napravio antologiju Machiavellijevih maksima o međunarodnim odnosima, i R. Biskirk na temu »Machiavelli i management«.

Croce će za Marxa reći da je on Machiavelli proletarijata.²⁴ Mutatis mutandis, Machiavelli bi onda trebao biti Marx građanske klase. Ipak bi ispravnije bilo reći da je ono što je Marx za proletarijat, to je Machiavelli za građansku klasu.²⁵

Upravo u shvaćanju vrline — *virtù* i *Fortune* — sudbine, i njihove međusobne interakcije Machiavelli čini jedan značajan, revolucionaran pomak: vrlina je do njegovih vremena bila shvaćena kao čudoredna kategorija u skladu s klasičnim kršćanskim poimanjem vrline. Za Machiavellija je vrlina ispražnjena od tradicionalnoga etičkog sadržaja i suprotstavljena kršćanskoj vrlini kao strpljivu podvrgavanju božanskoj volji u očekivanju izvanzemaljske nagrade, ali je istovremeno suprotstavljena i Aristotelovoj vrlini kao moralnoj perfekciji, pravednom sredstvu i prevlasti razuma; suprotstavljena je i stoičkoj koncepciji vrline kao rezigniranu prihvaćanju sudbine i epikuzejskom shvaćanju vrline kao sredstva postizanja duševnog mira. Machiavellijeva vrlina jest sinteza energije, volje, hrabrosti, snage, sposobnosti prilagođavanja okolnostima i ona istovremeno znači oprez, postojanost, marljivost i objektivnu procjenu raspoloživih snaga i njihovo prilagođavanje cilju koji se želi postići. Machiavellijeva vrlina tako nije individualna kvaliteta čovjeka, nego je ona u prvom redu politička vrijednost, sposobnost političkog čovjeka da djeluje u skladu sa spoznatom nužnošću, koja je personificirana u Fortuni.²⁶ Fortuna je, po njemu, zapravo sklop objektivnih okolnosti koje su izvan čovjekove moći, ali samo prividno, jer jaka vrlina može djelovati i pro-

24 Vidi B. Croce, *Materialismo storico e economia marxista*, A. Mautino, *La formazione della filosofia politica di Benedetto Croce*, Torino 1941. Inače, odnos Crocea prema Machiavelliju posredno je tematiziran kroz odnos Gramsci-Machiavelli, o čemu vidi F. Sanguinetti, *Gramsci e Machiavelli*, Bari 1971, a i S. Chemotti, *Umanesimo, Rinascimento, Machiavelli nella critica Gramsciana*, Roma 1975. Simptomatičan je i naslov jednog Croceova rada o Machiavelliju: *Una questione che forse non si chiude mai — la questione del Machiavelli (Pitanje koje će uvijek ostati otvoreno — pitanje Machiavellija)*, u „Quaderni della critica“, V, 1949.

25 Za G. Procaccija Machiavelli je, nedvosmisleno, revolucionar. »Machiavelli je bio revolucionar i to je, zapravo, zaključak i suština cijelog razmatranja (njegova djela) . . .« (G. Procacci, *Machiavelli rivoluzionario*, Uvod u Machiavellijeva djela, *Opere Scelte*, Roma 1969). Temu o »Machiavelliju revolucionaru« tematizira, samo s drukčijim ideološkim predznakom, ultrakonzervativni L. Strauss. Machiavellijev »pravi cilj«, koji opravdava sva sredstva, jest »samo prividno oslobođenje Italije — sinonim za osnivanje nove države, a zapravo prikriveni kolektivni egoizam (potc. L. S.), što znači — revoluciju!« (L. Strauss, *nav. dj.*) A. Caranfa s pravom primjećuje da Straussu najviše smeta u Machiavellija što je on revolucionaran, a to je za Straussa sinonim za subverziju, za destrukciju i za amoralnost (vidi A. Caranfa, *nav. dj.*).

26 Dobar historijski presjek evolucije pojmova vrline i Fortune vidi u G. Paparelli, *Virtù e Fortuna nel Medio Evo, nel Rinascimento e in Machiavelli*, u »Cultura e scuola«, IX, 1970. Usp. E. W. Mayer, *Machiavelli Geschichtsauffassung und sein Begriff Virtù*, München-Berlin 1912. O tome i L. Russo, »Virtù«, »fortuna« e altre espressioni proverbiali in Machiavelli, (u knjizi *Machiavelli*, Bari 1945), po kome »fortuna« ima dvostruko značenje, objektivno i subjektivno. To je istovremeno i kauzalni dekus, povoljni stjecaj okolnosti koji će Vico nazvati »providenjem« i, istovremeno, transcendentna moć koju je medievalna svijest prepoznavala u bogu, dok je u Machiavellija ta moć ukorijenjena u podudarnosti s konkretnim historijskim okolnostima.

tiv Fortune i tada je može »podvrći sebi kao ženu«. ²⁷ Machiavellijev agonistički model čovjekova djelovanja zasniva se na dijalektici odnosa vrlina-sudbina (*virtù-Fortuna*): svako djelovanje ovisi o dva faktora: objektivnog, sudbine i subjektivnog, vrline, ali se djelovanjem volje mogu prebroditi i sve nepovoljnosti objektivne situacije, a to je prvenstveno imperativ za homo politicusa koji mora svojom vrlinom nadvladati fatalizam i pasivno iščekivanje povoljne okolnosti za političku akciju.

Što je, dakle, *Vladar*? Priručnik za tirane, »tehnička knjiga« ili satira koja zapravo ismijava tiraniju i njezina protagonista, tiranina? *Vladar* nije ni jedno, ni drugo, ni treće. Machiavelli je, kako i sam kaže u pismu Franciscu Vettoriju, ²⁸ prvo počeo pisati traktat o republikama, zatim prekinuo rad na njemu i u jednom dahu bacio na papir *Vladara*. Prekid se osjeća i u tekstu: *Rasprave* teku glatko do 18. poglavlja I knjige, kad se na njih organski nadovezuje tematika iz *Vladara*. Nema sumnje da je motiv pisanja *Vladara* pragmatičan, jer je Machiavelli isprva želio to djelo posvetiti Giulianu Mediciju, a nakon njegove smrti on mijenja adresata: to je mladi Lorenzo II Medici, koji će ponijeti titulu Urbinskog vojvode i koji će ostati ovjekovječen od Michelangelove ruke u sakristiji San Lorenza. Tematika *Vladara* nadovezuje se na poruku spisa što ga Machiavelli piše kad propada fiorentinska republika, poznata kao *Ai Pallechi*. ²⁹ Ako žele mudro vladati, Medičejci moraju voditi računa o realnostima: jedna od tih realnosti jest dostignuti stupanj razvoja republikanskih sloboda, otjelovljen u načelu »vivere libero« — političke slobode. Uz to, nova vladavina Medičejaca ima pred sobom povijesnu šansu: ujediniti Italiju i stvoriti od nje jaku državu po ugledu na francusko kraljevstvo. Nije to, međutim, pledoaje za klasičnu renesansnu tiraniju atomiziranih talijanskih *signora* i *signoritta*, niti zahtjev za apsolutističkom monarhijom, kakvom se sve više ispoljavala Francuska pod Lu-jem XII. Osnovni je smisao Machiavellijeva *Vladara* stvaranje *gradanske vladavine* političkog oblika u kojem će se vladar oslanjati na narod, a ne na plemstvo. ³⁰ Osovna socijalna snaga takva principata, odnosno kraljevstva jest građanstvo, onaj emergentni društveni sloj koji je pravi politički subjekt u renesansnoj, republikanskoj Firenci i koji u restauraciji aristokratske vladavine vidi gaženje svojih stoljetnih, komunalnih sloboda i, naposljetku, negi-

27 »Stjecaj okolnosti« je duh vremena: »Mislim da je sretan onaj koji postupi onako kako to ište duh vremena; i obratno, da je nesretan onaj koji postupi protivno duhu vremena«. I dalje: »Da zaključim: ako se sreća mijenja, a ljudi uporno ostaju pri svojoj naravi, sretni su dok se to dvoje slaže; no čim se prestanu slagati, nesretni su. Ja pak smatram da je bolje biti naprasit, nego obziran; jer sreća je žena, pa je moraš tući i krotiti...« (*Vladar*, XXV).

28 Vidi pismo F. Vettoriju od 10. prosinca 1513, a i početak pogl. II *Vladara*: »Ostavit ću po strani republike, jer sam već o njima nadugo raspravljao«. Tezu o prekidu kod pogl. XVIII prve knjige postavio je R. Ridolfi, *Vita di Niccolò Machiavelli*, Firenze 1954.

29 *Ai Pallechi* — *Loptarima*. Loptarima su bile nazivane pristaše Medičejaca, po njihovu grbu na kojemu se nalazi šest lopti — *palle*. Spis je datiran krajem kolovoza 1512, nakon propasti Prata, kad su gradom počele harati pristaše aristokracije i Medičejaca (vidi S. Bertelli, N. Machiavelli, *Opere complete*, Milano 1960).

30 Tu je tezu široko argumentirao u posljednje vrijeme G. Cadoni u *Machiavelli, Regno di Francia e »principato civile«*, Roma 1974.

ranje uloge subjekta ekonomskog prosperiteta koji je doveo malu Firencu na svjetsku scenu, ravnopravno uz bok evropskih velesila.

Zabluda o tome da li je *Vladar* knjiga o vladaru ili pak vladavinama, potječe od Machiavellijevih prvih adepta koji su izvrnuli naslov njegova spisa. U pismu Vettoriju, Machiavelli spominje svoj spis kao *De principatibus*, ali je on poslije njegove smrti 1532. godine objavljen pod nazivom *Vladar*. Takvo izvrtanje nije slučajno, nego potječe iz kulturnog konteksta u kojem je rasprava o idealnom vladaru bila opće mjesto kulturnog obrazovanja. *De principatibus* — naslov koji već sugerira jednu inovaciju u odnosu na postojeći *Weltanschauung* — zaboravljen je i time je u odnosu na Machiavellija izvršen prvi falsifikat, prvi u nizu mnogih koji će izvrnuti smisao njegovih misli i prikazivati nam ga, gotovo do naših dana, kao demona okultne sile politike, čime se i rodno mjesto njegova životnog opredjeljenja izvrće kroz ideologizirane naočale idiosinkrazije spram politike.

Doista, cijeli spis govori o vladavinama, kako se stječu i kako održavaju, a vladar je *via facti* u to doba gotovo jedini oblik šefa države, ako izuzmemo kratke republikanske epizode Genove i Milana. Prva predrasuda s kojom se susreće čitalac Machiavellija (a Bacon baš njemu pripisuje u zaslugu rušenje svih predrasuda) jest da je *Vladar* pisan s ciljem da podučí svremenog vladara kako da pod svaku cijenu održava svoju dominaciju. Nasuprot takvoj predrasudi još je Rousseau u *Društvenom ugovoru* iznio kontratezu, po kojoj je *Vladar* napisan s namjerom da u uvijenoj formi upozori narod na to kako da se obrani od vladara. Obje teze su, međutim, pogrešne, kako ćemo to kasnije vidjeti. Druga je predrasuda da je *Vladar* napisan zato da se Machiavelli njime rehabilitira u očima Medičejaca i prikaže podobnim za obavljanje kakva državnog položaja. Međutim, i ta teza pada u vodu ako se uzme u obzir da je to Machiavelli mogao u samom tekstu elegantnije učiniti — bilo je dovoljno samo da istakne povijesne zasluge i figuru Lorenza Veličanstvenog, koji je nesumnjivo dao veliki doprinos razvoju Firence i njezinoj promociji među svjetske velesile. S druge strane, da mu je to bila jedina namjera, mogao je iz očevitih oportunističkih razloga prešutjeti činjenicu da su papska država i religija donijele toliko zla Italiji, ako se uzme u obzir da je tada na čelu papstva nitko drugi do jedan član porodice Medici. Treća je predrasuda da je Machiavelli lansirao pasionirani apel za ujedinjenjem Italije vođen isključivo patriotskim razlozima i time sebe uvrstio u »apostole slobode i ujedinjenja«, kakvim ga smatra jedan Macaulay ili poetski veliča Foscolo.³¹ I ta tvrdnja stoji na staklenim nogama, iako je ona široko prihvaćena, naročito među talijanskim »makijavelozima«. Dvadeset i osmo poglavlje *Vladara*, u kojem je iznijet njegov *exhortatio* za ujedinjenjem Italije, djeluje u samom tkivu teksta kao dramatični kontrapunkt, a mnogi čak vjeruju da je to poglavlje nakalemljeno naknadno: no i da nije, razina je argumentacije sasvim drugačija nego u prethodnih dvadeset i šest poglavlja. Emotivna, dramatična i konvulzivna, ona ne može predstavljati logičnu konkluziju Machiavellijeve argumentacije iznijete u cijelom djelu, nego samo argumentum in extremis: ako te, Lorenzo, moja argumentacija nije uvjerila, tada mi ne

31 Vidi T. B. Macaulay, *Eseji*, Beograd 1958. i U. Foscolo, *Della patria, della vita, degli scritti e della fama di Niccolò Machiavelli*, u *Opere edite e postume*, Firenze 1939.

preostaje ništa drugo nego iracionalni apel. Machiavelli u zadnjem pasusu apelira na patetični patriotizam, jer možda osjeća da njegova koherentna argumentacija s razine »vivere civile« neće biti prihvaćena, prije svega zbog nesposobnosti adresata.

Četvrta predrasuda (ili greška u interpretaciji) tiče se presumirane apoteoze Cesara Borgije kao idealnog vladara koji je iznijet u *Vladaru* za primjer. Ta je predrasuda, međutim, historijski uvjetovana negativnom reputacijom cijele porodice Borgia, od pape Aleksandra VI kome je Burchart imputirao incestuoznu vezu s kćerkom Lucrezijom, Cesaru ubojstvo brata, vojvode od Kandije, zapovjednika papske vojske, do same Lucrezie koja nam je, sasvim krivo, prikazana kao glasovita trovačica. Takva negativna aura prati i Cesara Borgiju, koga su Machiavellijevi kritičari isticali kao primjer »sceleratezze«, zločinačke podlosti, autora političkih podvala i okrutnog obračuna sa svojim neprijateljima u borbi za moć. Machiavelli prosuđuje, međutim, vojvodu Valentina — Cesara Borgiju — isključivo sa stajališta »vivere civile«, tj. sa stajališta građanskoga političkog života.³² U VI poglavlju *Vladara* Machiavelli konstatira da su Romagnom, poprištem Valentinova osvajanja, do tada vladali nesposobni gospodari koji su pljačkali svoje podanike, omogućavali razbojstva, podržavali opći kaos. Zato je Valentino pribjegao metodama »dobre uprave«: zaveo je red i udario čvrste temelje svoje moći, »pridobivši uza se cijelo njezino pučanstvo kojemu je blagostanje počelo goditi«. Kad je njegov namjesnik Ramiro de Lorqua zloupotrijebio vlast i pokazao se okrutnim, Borgia se nije ustručavao da ga okrutno kazni, stanovništvu za primjer. U vanjskoj politici vješto je balansirao između dvije velesile, Francuske i Španjolske, iako i sam Španjolac po ocu, držeći kvkidistanciju u odnosu na obje. Epizoda s ubojstvom u Senigalliji,³³ kad je jednim potezom likvidirao svoje protivnike (vjerolomne i izdajničke, koji su mu se podvrgli samo zato jer su osjetili da je on trenutno moćniji od njih), doista je samo epizoda, ali je čvrsto bigotni duh i jeftini moralizam identificirao Cesara Borgiju kao okrutnog krvnika svojih bivših prijatelja i saveznika, ne pitajući se tko je prvi i zašto pribjegao »sceleratezzi«. Na taj je način dobivena potpuno iskrivljena slika koja nam daje negativnog junaka, antiheroja. Villari je još u svojoj knjizi³⁴ utvrdio na osnovi proučavanja historijskih dokumenata da je Cesarova vladavina u Romagni tipičan primjer »buongoverna«, tj. dobre vladavine. Uvedeni su red i zakon, pokrenute su privredne aktivnosti, stanovnici Romagne su po prvi puta doživjeli relativnu pravnu sigurnost i zaštitu od otvorene pljačke i zloupotrebe političke moći, gdje su carovale korupcija i *venalITÀ*, tj. potkupljivost. Zato ga Machiavelli, neopterećen kasnijim historijskim ocjenama, ističe kao primjer: postavio je »dobre temelje«, to jest uspostavio je solidan građanski poredak, za kakvim žudi Machiavelli: »Jer on, imajući velik duh i

32 Takav »obrat« u ocjeni Cesare Borgie čini G. Sasso sa svojom knjigom *Machiavelli e Cesare Borgia*, Roma 1966. Na mnoge kritike vidi njegov odgovor, *Ancora su Machiavelli e Cesare Borgia*, u »Cultura«, VII, 1969.

33 Vidi o tome pobliže u prevedenu Machiavellijevu spisu *Opis metoda kojim je vojvoda Valentino smaknuo Vitellozza Vitellija, Oliverotta od Ferma, Pagola Orsinija i vojvodu od Gravine*, u »Delo«, XXIX, 1983, br. 2, i genezu njegove političke misli od empirije k teoriji za koju je ovaj spis esencijalan.

34 Vidi P. Villari, *N. Machiavelli e i suoi tempi*, Milano 1895.

visok cilj, nije mogao drugačije postupati.³⁵ Rješenje leži u »visoku cilju«: Cesare Borgia želi osvojiti i uspostaviti novu državu, ali on ne želi državu koja je otjelovljenje njegove samovolje i koja je tiranija klasičnog tipa. On želi uspostaviti čvrstu građansku vladavinu, koja je zasnovana na zakonu, na dobroj upravi, na prosperitetu obrta i industrije i slobodi trgovine. Zato će uostalom Thevenet nazvati Machiavellija pobornikom merkantilizma.³⁶ A sve to u vanjskim uvjetima koji su nepovoljni: sukob velesila, unutarnji kaos, sumnjičavi susjedi i nepouzdana saveznici. Machiavelli se u ocjeni Cesara Borgije diže do razine historijske objektivnosti, jer on apstrahira čak i svoju patriotsku pristranost prema Firenci (koju u trenutku bolećivosti ispoljava Guicciardiniju: »Volim svoju domovinu više od duše«, pisat će mu),³⁷ koja je gajila nepovjerenje i neprijateljstvo prema Borgiji. Odnos prema Borgiji jest ključ za razumijevanje cijelog *Vladara*, kako primjećuje Gennaro Sasso u svome klasičnom, nezaobilaznom djelu.³⁸ To što je propao, nije toliko njegova greška, koliko splet okolnosti, »loša Fortuna«. A treba ga osuđivati za pogreške što nije predvidio mogući tok događaja, kao što je to učinio Machiavelli već za vrijeme svog poslanstva u Rimu.

Machiavelli ne želi bilo kakva vladara za bilo kakvu vladavinu. On uviđa da se u to doba povijesnog zbivanja unutarnje političko sređivanje i svodeње kaosa na kakvu-takvu organiziranu vladavinu može izvesti samo u dijalektičkoj sprezi između tečnji naroda i vladara. Machiavellijeva analiza društvene strukture, kakva je iznijeta u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*, svodi se na tripolarnost: narod, velikaši, vladar. U svoj pojam »naroda« uključuje i »popolo grasso«, tj. građansku klasu, a i sitne obrtnike i najamne radnike, tzv. »popolo minuto«. Kao što Marx ističe stajalište proletarijata, Machiavelli ističe stajalište naroda, koje je za njega in ultima analisi kriterij društvene organizacije. Rješenje klasnih antagonizama Machiavelli vidi u instauriranju posebne, nove vladavine koju naziva »građanskom vladavinom« (*Il principato civile*). Takav je i naslov IX polavlja *Vladara* — *De principatu civili*, koji mi se čini ključnim za razumijevanje onoga što Machiavelli doista hoće — on neće bilo kakva vladara, a najmanje tiranina, niti hoće političku moć koja je sama sebi svrhom. On želi iskoristiti, instrumentalizirati političku moć za postizanje jednoga novog tipa društvenih odnosa, jedne nove države koju on naziva »građanskom vladavinom«. Tako je u IX poglavlju *Vladara* iznešen temeljni Machiavellijev stav spram svrhe politike, u kojem svjetlu treba čitati i cijelog *Vladara*.

Vladar koji predstavlja Machiavellijevu intimnu projekciju idealnog vladara (tj. najboljeg mogućeg, najpoželjnijeg u danim okolnostima) jest »privatni građanin, koji ne zlodjelima ili nekim drugim nepodnošljivim nasiljem, nego *naklonošću sugrađana* postaje vladarom u svojoj domovini« (potc. D. G.). Dakle, Machiavelli tu iznosi i anticipira koncepciju ustavne vlasti, do koje se ne dolazi grabežom ili nasiljem, nego institucionaliziranim konsensusom. Drugim riječima, on hipotetizira građanskog »šefa države« kao vladara, koji postaje »vladarom ili pomoću naroda ili pomoću velikaša«, dakle ili neposred-

35 *Vladar*, pogl. VII, koje je posvećeno pretežno vojvodi Valentinu.

36 Vidi J. Thevenet, *Les Idées Économiques d'un Homme d'Etat dans la Florence des Medicis: Machiavel Economiste*, New York 1973. (reprint).

37 17. kolovoza 1525.

38 G. Sasso, *nav. dj.*

nom volenté generale, ili posrednim izborom partikularnoga klasnog savezništva. Građanski je vladar tako vladar modernog doba, on je otjelovljenje i nove epohe građanskog načina proizvodnje i njezinih političkih emanacija. »Stajalište naroda« je manifestno: »Težnje naroda su mnogo časnije od težnji velikaša, jer oni hoće da tlače, narod da ne bude tlačen«. U *Raspravama* će to još eksplicitnije biti rečeno, kad Machiavelli iznosi da je »narod mudriji i postojaniji od vladara«!³⁹

Treći sklop tema, reperibilan u *Vladaru*, jesu osobne osobine vladara, iznijete u poglavljima XV—XVIII: »Zašto ljude, a posebno vladare, hvale, odnosno kude«; »O darežljivosti i štedljivosti«; »O okrutnosti i blagosti, i je li bolje da vladara ljube ili da ga se boje«, te »Kako vladari moraju držati zadanu vjeru«. Ta poglavlja možda su najviše skandalizirala svojom nesmiljenošću i otvorenošću koja graniči s cinizmom. »Način na koji se živi toliko je dalek od načina na koji bi valjalo živjeti da onaj koji zanemaruje ono što se radi zbog onoga što bi se imalo raditi, prije nastoji oko svoje propasti negoli oko održanja; među tolikima koji nisu dobri mora propasti čovjek koji hoće da u svemu postupa kako je dobro«. Drugim riječima, u politici se čovjek mora služiti metodom nužne obrane: sredstva koja su uperena prema tebi, moraš okrenuti prema svom napadaču, ako hoćeš preživjeti. To je okrutni, ali neumitni zakon političke borbe, kojeg Machiavelli razotkriva. Ako se vladar ne osvrće ili izbjegava odgovoriti pravom mjerom, onda će nužno propasti. Machiavelli ima neprestano na umu primjer Piera Soderinija, koji je bio, doduše, častan čovjek pun vrlina, ali je zbog svoje neodlučnosti i blagosti omogućio onima koji to nisu bili da osvoje vlast i da unište republiku. »Stoga vladar koji želi da se održi mora nužno naučiti da ne bude dobar, pa se toga držati ili od toga odstupati, već prema potrebi.«⁴⁰ Machiavellijev »čelični zakon politike« deduciran je iz njegova vremena i bilo bi pogrešno pridati mu apsolutnu, izvanvremensku važnost, iako bi se primjeri koji potvrđuju njegovu aktualnost mogli pronaći i danas.

Vladar mora imati stoga istovremeno osobine lava i lisice i ne smije se plašiti da pribjegne sili, pa čak i primjernoj okrutnosti, jer se poštovanje temelji na ljubavi i strahu. Renesansa je i bila doba okrutnosti, ali je ta okrutnost sastavni dio svakidašnjeg života i nije bila svrha samoj sebi, kako će se to kasnije ispoljiti u stoljećima koja dolaze. »Cesara Borgiju smatrahu okrutnim čovjekom, a ipak je njegova okrutnost sredila Romagnu, ujedinila je, primirila i pokorila. Razmislimo li dobro o tome, vidjet ćemo da je on bio mnogo milosrdniji od fiorentinskog puka koji je, da na njemu ne ostane ime okrutnika, dopustio da se Pistoia upropasti. Ne smije se, dakle, vladar osvrta- ti na to što je ozloglašen po okrutnosti, ako hoće da uzdrži podanike u jedinstvu i odanosti: jer će s malo primjera okrutnosti biti milosrdniji od onih koji zbog velikih milosrda dopuštaju stvaranje nereda, a neredi onda rađaju

39 »Dolazim tako do zaključka koji je suprotan općem uvjerenju, koje smatra da su narodi, kad su na vlasti, nestalni i nezahvalni... Jer narod na vlasti bit će stabilan, oprezan i zahvalan čak više od vladara... Ova nestalnost ponašanja ne potječe iz razlike u prirodi, jer one su više manje slične, već je narod izvor većeg dobra, zahvaljujući većem ili manjem poštivanju zakona unutar kojih i jedan i drugi žive« (N. Machiavelli, *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*, knj. I, pogl. LXVIII).

40 Vladarove osobine šire su obrađene u pogl. XVIII *Vladara*.

umorstvima i otimačinama«. Dakle, u stvaranju novog oblika vladavine, vladar se mora oslanjati na narod i ne smije se slijepo držati uobičajenih predodžbi o čovjekovoj dobroti. Novi oblik vladavine, tzv. »građanska vladavina« jest osnovni Machiavellijev politički projekt, a ne individualna tiranija. U svojim izvještajima iz Francuske Machiavelli⁴¹ prepoznaje u Francuskoj zametak takve »građanske vladavine«, ali nije zadovoljan prekarom ravnotežom vlasti u kojoj dominiraju »baruni«, tj. velikaši. Zato mu se čini da takav poduhvat treba izvršiti na novom tlu, a za to je najpogodnija Italija. Stoga treba iskorijeniti samovolju i feudalnu autarhiju i anarhiju, a to je moguće samo primjenom sile, poput Cesara Borgije, jer velikaši i lokalni moćnici grčevito brane svoje osnovne interese, a ti su da zadrže bogatstvo i da neometani vrše svoju vlast. »Velikaši hoće da vladaju narodom i ugnjetavaju ga«, prizemljuje Machiavelli svaku moguću mistifikaciju o konstruktivnoj ulozi pojedinih klasa, koje na osnovi podjele rada zauzimaju svoje mjesto u državnoj organizaciji, kao u Platona. Machiavellijev *Vladar* nam se kroz takvu optiku prikazuje sve prije negoli »tehnička knjiga«, priručnik za tiranina. On je, ako se već želi govoriti o priručniku, vademecum građanske klase koja teži za uspostavljanjem novoga društvenog i političkog sistema, građanske vladavine, u kojoj će ona konačno naći i institucionalno-politički okvir za svoju ekonomsku moć, i na taj način poraziti i ukloniti s povijesne scene sve protivnike i retrogradne snage koje joj se nalaze na putu. U tom poslu Machiavelli je njezin autentični glasnogovornik.

Damir Grubiša

MACHIAVELLI AS THEORETICIAN OF BOURGEOIS GOVERNMENT

Summary

Machiavelli's political theory derives mainly from his two most important works: *Il principe* and the *Discorsi*. These two books are organically interrelated by the identical type of analysis of prevailing political orders and their classical models. The first part of the paper deals with the methodological basis of Machiavelli's analysis. Political science, whose founder he is, emerges from a direct confrontation with political philosophy. It rejects abstract speculation about the state and the common weal, examining instead the operation of political mechanisms in a concrete social community. In the second part, the author expounds his main thesis about Machiavelli as a theoretician of bourgeois government. This assertion necessitates a critical repudiation of some of the most deeply rooted misconceptions in the interpretation of *Il principe* and of Machiavelli's political theory in general. Machiavelli's 'ideal prince' becomes a »ruler either by the will of the people or by the will of the nobility«, i.e. either directly, by the 'volonté generale' or indirectly, by the choice of a particular class alliance. He anticipates the concept of constitutional government, which is arrived at, not by force but by institutional consensus. The bourgeois ruler is the ruler of the New Age, he is the personification of the bourgeois mode of production and of its political emanations.

41 *Ritratto di cose di Francia*, pisan između 1510. i 1513, na osnovi Machiavellijeva putovanja na dvor Luja XII.